

آیا شیعه فقط در ایران است؟

سید محمود سامانی*

منظور از شیعه چیست؟

شیعه در لغت عرب، به معنای متابعت و پیروی از دیگری است.^۱ این معنا در قرآن کریم نیز به کار رفته است؛ با این بیان که حضرت ابراهیم علیه السلام شیعه حضرت نوح علیه السلام معرفی شده است: ﴿وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لِإِبْرَاهِيمَ﴾.^۲ معنای دیگر شیعه، موافقت و هماهنگی دو فرد یا دو گروه در عقیده یا عمل است بدون اینکه یکی پیرو دیگری باشد؛ چنان که در «لسان العرب» آمده است: «شیعه جماعتی را گویند که بر امری اجتماع کنند».^۳

شیعه در اصطلاح کسانی را گویند که معتقدند پیامبر صلی الله علیه و آله پیش از رحلتش، امام علی علیه السلام (نخستین ایمان آورنده به آن حضرت) را در مناسبت‌های مختلف از جمله در

---

* عضو هیئت علمی گروه تاریخ و سیره پژوهشکده حج و زیارت.

۱. قاموس اللغة؛ صحاح اللغة؛ تاج العروس؛ لسان العرب ماده «شیع».

۲. قابل یادآوری است که حضرت ابراهیم علیه السلام از پیامبران اولوالعزم و صاحب شریعت بود و پیرو شریعت نوح نبود، ولی از آن جا که روش او در توحید هم آهنگ با روش نوح بود، شیعه نوح (هم آهنگ با نوح) نامیده شده است.

۳. لسان العرب، همان.

روز ۱۸ ذی‌الحجه سال دهم هجری (روز غدیر) به جانشینی خود، تعیین کرد.^۱ عنوان شیعه در بسیاری از منابع، به‌طور مطلق بر شیعه دوازده امامی اطلاق می‌شود، چنان‌که برخی از ارباب ملل و نحل گفته‌اند شیعه، به کسانی گویند که فقط از علی علیه السلام پیروی نموده و امامت و خلافت او را به سبب نص و وصیت پذیرفته‌اند.^۲ این اصطلاح در عرف فقیهان و متکلمان نیز به پیروان علی و اولاد آن حضرت اطلاق می‌شود^۳ که آن حضرت را بر سایر صحابه مقدم می‌دارند و معتقدند که امامت پس از رسول خدا صلی الله علیه و آله به نص جلی یا خفی به علی علیه السلام رسیده است و این منصب از او و اولادش خارج نمی‌شود.^۴ شیعه، امامت را منصبی الهی دانسته و معتقد است که انتخاب امام با نص و از جانب خداوند، است. پیامبر گرامی اسلام نیز به پیروی از سنت الهی که در میان انبیای گذشته، وجود داشته - به دستور خداوند - امامان و اوصیا را معرفی کرده است. این بزرگواران از علی بن ابی طالب علیه السلام تا امام مهدی علیه السلام، مرجع، ولی، حاکم، رهبر، امام و مقتدای مردم پس از رسول خدا صلی الله علیه و آله هستند.^۵

خودداری کسانی مانند عباس عموی پیامبر و فرزندانش (بنی هاشم)، برخی از مهاجرین مانند زبیر، مقداد، ابوذر و گروهی از انصار، مانند ابو ایوب انصاری و جمعی از صحابه مانند سلمان، از بیعت با ابوبکر، پس از رحلت رسول خدا تا زمان امام علی علیه السلام و بیعت با ایشان، گواه اعتقاد آنان به نصب جانشین از سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله است.

مخالفت این دسته از یاران برجسته پیامبر، با خلیفه اول، مؤید دیدگاهی است که

۱. برای آگاهی جامع از جریان غدیر و روایات آن، که بسیاری از بزرگان صحابه و تابعین آن را نقل کرده‌اند و حدیث متواتری است به کتاب «الغدیر» علامه امینی مراجعه شود.

۲. ملل و نحل شهرستانی، ج ۱، ص ۴۷.

۳. ر.ک: شیعه‌شناسی و پاسخ به شبهات، ج ۱، ص ۳۷.

۴. همان.

۵. همان، ص ۳۹.

رسول خدا در باب آینده جامعه اسلامی و خطراتی چون نفاق، بازگشت به جاهلیت و خطر امپراتوری روم، بی تفاوت نبوده است. مضاف آنکه به اعتقاد شیعه، مسئله امامت و جانشینی رسول الله، منصوص و دستور الهی بوده است. از این رو، برخلاف نظر اهل سنت مبنی بر بلا تکلیفی پیامبر درباره تعیین جانشین، ایشان، مکلف به ابلاغ جانشین برای مردم بوده است.

نتیجه آنکه شیعه امامی و یا شیعه دوازده امامی، به گروهی از مسلمانان می گویند که به تنصیبی بودن مقام امامت و ولایت اعتقاد دارند و از صدر اسلام بدین نام معروف شدند.

تاریخچه کاربرد واژه شیعه

چنانکه بیان شد، استعمال شیعه به عصر رسالت بازمی گردد. مؤید آن، احادیثی است که محدثان سنی و شیعی از رسول خدا نقل کرده اند که آن حضرت هواداران و پیروان علی علیه السلام را شیعه، خوانده است. «جلال الدین سیوطی»، از علمای برجسته اهل سنت، از «جابر بن عبد الله انصاری» و «عبدالله بن عباس» نقل می کند که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در تفسیر آیه: ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ﴾ با اشاره به علی علیه السلام فرمود: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، إِنَّ هَذَا وَشِيعَتَهُ لَهُمُ الْفَائِزُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»؛ «او و شیعیانش در روز قیامت رستگار خواهند بود». ^۱ ابن اثیر نیز از رسول خدا روایت کرده است که آن حضرت در خطاب به علی علیه السلام فرمود: «سَتَقْدَمُ عَلَيَّ اللَّهُ أَنْتَ وَشِيعَتُكَ رَاضِينَ مَرْضِيينَ...»؛ «تو و شیعیانت روز قیامت با رضایت و خشنودی بر خداوند وارد می شوید». «ابن حجر» از «ام سلمه» (همسر پیامبر) روایت کرده است که رسول خدا نزدیک من بود. فاطمه زهرا علیها السلام و پس از او علی علیه السلام بر پیامبر وارد شدند، آن حضرت خطاب به علی فرمود: «يا علي انت واصحابك في الجنة و شيعتك في الجنة»؛ «ای علی تو، اصحاب و شیعیانت در بهشت خواهید بود».

۱. الدر المنثور، ج ۱۶، ص ۳۷۹.

از این احادیث به دست می‌آید که پیامبر، نخستین بار، هواداران و پیروان امام علی علیه السلام را شیعه، نامیدند. از آنجاکه این اصطلاح معروف بود، پس از رحلت رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز به کار رفت. علامه کاشف الغطاء پس از اشاره به احادیثی که در آنها از شیعه، سخن رفته، می‌گوید:

مدلول احادیث، آن است که گروهی از صحابه پیامبر شیعه علی علیه السلام بودند و مقصود از شیعه علی علیه السلام فقط کسانی نیستند که او را دوست داشتند یا با او دشمنی نکردند؛ زیرا محبت فردی نسبت به دیگری، یا عداوت نداشتن نسبت به وی، کافی نیست تا کسی را شیعه گویند و واژه شیعه در فرهنگ عربی تنها به معنی دوست داشتن نیست، بلکه مضاف بر محبت ورزیدن، پیروی کردن است.

«علامه طباطبایی» نیز در مورد تاریخ پیدایش شیعه می‌گوید: «آغاز پیدایش شیعه را همان زمان حیات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله باید دانست». وی سپس به پاره‌ای از احادیث اشاره می‌کند که بر امامت علی علیه السلام و شخصیت ممتاز او در میان صحابه و ارتباط ویژه او با پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دلالت دارند و یادآور می‌شود:

بدیهی است این چنین امتیازات و فضایل اختصاصی دیگر که مورد اتفاق همگان بود و علاقه شدیدی که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام داشت طبعاً عده‌ای از یاران پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله را که شیفتگان فضیلت و حقیقت بودند بر این وامی‌داشت که علی علیه السلام را دوست داشته، به دورش گردآیند و از او پیروی کنند، چنان‌که عده‌ای را بر حسد و کینه آن حضرت وامی‌داشت.

با دقت در این دیدگاه روشن می‌شود که مقصود این نیست که در عصر رسالت گروهی امامت علی علیه السلام را پذیرفتند و گروهی آن را رد کردند و بدین جهت گروه نخست شیعه نامیده شدند تا گفته شود در آن زمان، اختلافی در این باره پدید نیامده بود، بلکه مقصود وجود گروهی از صحابه است که به احادیث نبوی در مورد علی علیه السلام و

شأن و منزلت او نزد پیامبر ﷺ توجه داشتند و ارادتمند ایشان بودند و پیروی از او را راه درست و پیروی از پیامبر می‌دانستند. برخی از این افراد، همان کسانی هستند که پس از رحلت پیامبر اکرم ﷺ از هواداران و پیروان خاص امام علی علیه السلام بودند. این گروه را پیامبر اکرم ﷺ شیعه علی نامید.

علامه سید محسن امین، نخست به تبیین وجود تفکر و عقیده شیعی در عصر پیامبر اکرم ﷺ و نامیده شدن عده‌ای از مسلمانان به نام شیعه، می‌پردازد و آن‌گاه ظهور تشیع را در جریان بحث و گفت‌وگوی مسلمانان درباره مسئله خلافت یادآور شده و گفته است:

در زمان پیامبر گروهی از مسلمانان شیعه علی علیه السلام به شمار می‌آمدند، آن‌گاه در جریان اختلاف در مسئله امامت با زیرپا گذاشتن سفارشات پیامبر ﷺ، انصار به مهاجران گفتند: از هر یک از ما و شما رهبری برگزیده شود و مهاجران به دلیل این که از قوم و عشیره پیامبرند و امامت باید در قریش باشد، جلو افتادند و ابوبکر را خلیفه پیامبر دانستند، اما گروهی از بنی هاشم و مهاجران و انصار طبق دستور رسول خدا ﷺ امامت علی علیه السلام را برگزیدند، آنان همان شیعیان بودند.^۱

خاستگاه اولیه شیعه

درباره پیدایش تاریخی شیعه دیدگاه‌های گوناگونی وجود دارد که عمده‌ترین آنها از این قرار است: پیدایش شیعه در عصر پیامبر ﷺ؛^۲ در جریان «سقیفه بنی ساعده» و مخالفت عده‌ای

---

۱. شیعه و پاسخ به چند پرسش، رضا استادی، ص ۲۰ به نقل از اعیان الشیعه، ج ۱، ص ۲۳.
۲. به اعتقاد شیعه امامیه، بذر اولیه تشیع را خداوند در قرآن کریم نشانده و پیامبر اکرم ﷺ در طول دوران رسالتش آن را آبیاری کرده است. بنابراین شجره طیبه تشیع در زمان حضور نبی گرامی اسلام به ثمر نشسته و به همین جهت عده‌ای در زمان آن حضرت مانند؛ سلمان فارسی، ابوذر، مقداد به شیعه معروف بوده‌اند.

صحابی با انتخاب ابوبکر؛^۱ هنگام قتل عثمان (سال ۳۵ ه. ق)؛^۲ پس از شهادت امام حسین (علیه السلام)؛^۳ تأثر شیعه از افکار فارسیان؛^۴ متأثر از افکار «عبدالله بن سبأ».^۵

دیدگاه غالب شیعیان و بعضی اهل سنت آن است که تشیع در عصر رسول خدا (صلی الله علیه و آله) جریانی اصیل با ریشه تاریخی است. این نظریه، بخش مهمی از کلام سیاسی شیعه را تشکیل می‌دهد. در میان دانشمندان شیعه، «کاشف الغطاء»،^۶ «شیخ مظفر»،^۷ «محمدحسین زین عاملی»،^۸ «محمد جواد مغنیه»،^۹ «عبدالله نعمه»،^{۱۰} «عبدالباقی گلپینارلی» مورخ ترک تبار^{۱۱} مستندات آن را در آثار خود آورده‌اند.

برخی از علمای اهل سنت، مانند «محمد کردعلی» معتقد است عده‌ای از صحابه در عصر

۱. بنا به اعتقاد برخی از مورخان و دیگر دانشمندان اهل سنت، در جریان سقیفه، عده‌ای - به تبع نص - به دنبال امام علی (علیه السلام) رفتند و به این ترتیب، تشیع پدید آمد. ابن خلدون، حسن ابراهیم حسن، احمد امین مصری و محمد عبدالله عنان از جمله قائلین به این دیدگاه هستند. از مستشرقین نیز، گلدیزیهر (جولد تسهیر) چنین نظری دارد. رک: شیعه‌شناسی و پاسخ به شبهات، ج ۱، ص ۴۰.

۲. از میان اهل سنت، ابن حزم اندلسی و دکتر علی سامی النشار و از بین شرق‌شناسان، فلهاوزن، اعتقاد دارند که هنگام حمله مردم به خانه عثمان و کشتن او شیعه آشکار شد.

۳. کامل مصطفی شبیبی به چنین نظری معتقد است.

۴. از میان شرق‌شناسان، دوزی، فان فلوتن، براون و از میان اهل سنت، احمد امین مصری و احمد عطیه الله چنین نظریه‌ای دارند.

۵. علی سامی النشار، رشید رضا، شیخ محمد ابوزهرة و ابوالحسن ملطی، معتقدند که شیعه پیروان عبدالله بن سبأ هستند که در عصر عثمان، مسلمان شد و در شوراندن مردم علیه این خلیفه نقش داشت و به ابراز عقائد غلوآمیز درباره امام علی (علیه السلام) می‌پرداخت.

۶. اصل الشعیه و اصولها، ص ۲۰.

۷. السقیفة، شیخ محمد رضا المظفر، صص ۲۸ - ۶۰.

۸. شیعه در تاریخ، محمد حسین زین عاملی، ص ۳۴.

۹. الشیعة فی المیزان، محمد جواد مغنیه، ص ۲۴.

۱۰. روح التشیع، عبدالله نعمه، ص ۳۰.

۱۱. مذاهب اسلامی و تشیع در مسیر تاریخ، صص ۲۶ - ۳۱.

پیامبر اکرم ﷺ به شیعه علی، معروف بودند.^۱ «سلمان فارسی» و «عمار یاسر» و «ابوذر غفاری» و «حذیفه بن یمان» و «حزیمه بن ثابت» و «ابوایوب انصاری» و «خالد بن سعید بن عاص» و «قیس بن سعد بن عباده» از آن جمله‌اند.^۲ آن‌گاه «محمد کردعلی» می‌گوید:

اما نظریه پاره‌ای از نویسندگان - مبنی بر این که پدید آمدن گروهی به عنوان «اهل مذهب تشیع» از بدعت‌ها و نوآوری‌های عبدالله بن سبأ، معروف به «ابن السّوداء» می‌باشد - نظریه‌ای نادرست است و از قِلّتِ معرفتِ این نویسندگان نسبت به حقیقتِ مکتبِ «اهل مذهب تشیع» ریشه می‌گیرد. اگر کسی راجع به این مرد از دیدگاه شیعه اطلاعی کسب کند و از مراتب تنفر شیعه نسبت به او و گفتار و کردارش آگاه گردد و سخن دانشمندان شیعه را - که بی‌هیچ‌گونه اختلافی وی را مورد طعن و هدف یورش قرار داده‌اند - مورد مطالعه قرار دهد به این نکته پی می‌برد که تا چه حد و مقداری نظریه این‌گونه نویسندگان به صواب نزدیک است؟ [؛ یعنی متوجه خواهد شد نظریه آنان تهی از واقعیت و فاقد صحت است]. بدون تردید شیعه نخستین بار در حجاز - که باید آن را سرزمین تشیع برشمرد - پدید آمد.

محمد کردعلی، شیعه و یا از مدافعان شیعه نیست، اما امانت و تقوای علمی موجب گشت وی این حقیقت را، خالص و بدون شائبه غرض‌ورزی و به دور از تعصبات مذهبی اظهار نماید؛ تعصباتی که حق را ضایع و چهره حقیقت را دگرگون می‌کند.^۳

«شوبرت آلمانی» علت تشیع خود را با استناد به حدیثی از پیامبر، چنین بیان می‌کند:

«رسول اکرم ﷺ به علی رضی الله عنه فرمود: بهترین خلق خدا، تو و شیعیان تو هستید و محل وعده من و شما کنار حوض کوثر است. وقتی که مردم برای حساب می‌آیند شما «غرامحجلین»

۱. خطط الشام، ج ۶، ص ۲۴۵.

۲. همان.

۳. شیعه و سابقه تاریخی آن، ص ۲۲.

(فرزانگان برجسته و بزرگ) خوانده می‌شوید.^۱ به باور «ابوحاتم رازی»، شیعه نام گروهی بود که در زمان پیامبر خدا ﷺ دوست و همراه صمیمی امیر مؤمنان علی بن ابی طالب علیه السلام بودند و به این نام شناخته می‌شدند. مانند سلمان، ابوذر، «مقداد بن اسود»، عمار یاسر و دیگران. رسول خدا ﷺ درباره اینان که شیعه و یاران علی علیه السلام خوانده می‌شدند، فرمود: «بهشت مشتاق چهار نفر است؛ سلمان، ابوذر، مقداد و عمار». از آن پس تا زمان ما به هر کس که معتقد به برتری علی علیه السلام می‌باشد شیعه گویند.^۲

بی تردید، خاستگاه شیعه، برخلاف نظر برخی مغرضان، حجاز است و منشأ عربی دارد و به زمان خود رسول الله بازمی‌گردد و زاییده دوران‌های بعدی نیست.^۳ چنانکه جز سلمان فارسی، بقیه کسانی که یاران امام علی علیه السلام را تشکیل می‌دادند به تمامی عرب بودند. دسته‌ای از مورخان و نویسندگان درباره زمان پیدایش تشیع بر این باورند که تشیع از زمان حضرت رسول خدا ﷺ و به دست آن حضرت آغاز شد؛ گرچه فعالیت آن چنان یک حزب و مذهب اسلامی بعد از رحلت رسول اکرم صلی الله علیه و آله به پیروی از علی علیه السلام بود و از این حیث بیشتر معروف است.

«محمدحسین کاشف الغطاء»، نویسنده شیعی معتقد است: «بذرهای تشیع با بذرهای اسلام در یک زمان کاشته شدند».^۴ «محمدحسین مظفر» نویسنده شیعی دیگر، بر این باور است که دعوت به تشیع از زمانی آغاز شد که رسول خدا صلی الله علیه و آله مردم را به «لا اله الا الله» دعوت کرد. وی به گفته رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره علی بن ابی طالب علیه السلام در جمع

۱. چرا شیعه شدیم (راز شیعه شدن چهارده شخصیت)، علامه محمدحسن قیسی جبل عاملی، ترجمه محمد محمدی اشتهاردی، ص ۱۸۸.

۲. کتاب الزینة فی الکلمات الاسلامیة و العربیة، ابوحاتم رازی، ص ۲۵۹.

۳. برای شناخت مبسوط تر از تاریخ شیعه، به کتاب‌های: «اصل الشیعه و اصولها»، «المراجعات» و «اعیان الشیعه» رجوع شود.

۴. اصل الشیعه و اصولها، ص ۱۸۴.

بنی هاشم که به «یوم الازدار» شهرت دارد، استناد می‌کند که فرمود: «ابن، برادر، وارث، وزیر، وصی و جانشین من بین شماست، حرف او را بشنوید و اطاعتش کنید».^۱ دیگر نویسنده شیعی، «محمدحسین زین عاملی» معتقد است که در میان صحابه رسول الله ﷺ این چهار نفر، شیعه علی علیه السلام بودند: «ابوذر غفاری»، «سلمان فارسی»، «مقداد بن اسود» و «عمار بن یاسر».^۲ از منظر «عبدالله نعمه» نیز شیعه چونان یک مذهب در «سقیفه»، بروز کرد، اما به صورت یک قضیه در عهد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم زاده شد.^۳

«نوبختی» و «قمی» از جمله کسانی هستند که از حضور جریان‌های در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم با عنوان «شیعه» یاد می‌کند و آن را اولین فرقه اسلامی می‌دانند.^۴ کسانی که از چنین نظریه و نگرشی دفاع می‌کنند بر این باورند که قدمت تشیع با قدمت اسلام است.^۵ صاحبان این دیدگاه، معتقدند که تشیع چونان یک جریان اصیل و به معنای اعتقاد به امامت و رهبری منصوص علی علیه السلام نه تنها همزاد اسلام، بلکه جزئی از رسالت پیام‌آور آن بود.^۶ حجاز نخستین سرزمینی بود که درخت تشیع در آن کاشته شد و به بار نشست.^۷

۱. تاریخ الشیعه، صص ۱۴ - ۱۸.

۲. شیعه در تاریخ، محمد حسین زین عاملی، صص ۴۵.

۳. روح التشیع، عبد الله نعمه، صص ۳۰.

۴. فرق الشیعه، نوبختی صص ۱۷؛ المقالات والفرق، اشعری قمی صص ۱۵؛ ر.ک: خاستگاه تشیع، صص ۱۱۹.

۵. سیر در تاریخ تشیع، داود الهامی، بی تا، صص ۱۳ - ۱۵؛ شیعه در اسلام، سید محمدحسین طباطبایی، صص ۲۹؛ تاریخ الشیعه، مظفر، صص ۱۸ و ۱۹.

۶. به عنوان نمونه نک: اصل الشیعه و اصولها، آل کاشف الغطاء، صص ۱۸۳؛ اعیان الشیعه، محسن امین عاملی، صص ۱۹ - ۲۰؛ الصله بین تصوف و تشیع، کامل شیبی، صص ۵۴ - ۶۵؛ تاریخ الشیعه، مظفر، صص ۱۸؛ هویه التشیع، واتلی، احمد، صص ۲۷.

۷. برخی از کوتاه‌بینان و غرض‌ورزان وانمود می‌کنند که تشیع به چهار دلیل یک پدیده ایرانی است:

یک- ایرانیان به خاطر سابقه و عادت به حکومت موروثی، امامت موروثی را پذیرفته‌اند.

دو- آنها سلطنت را از قدیم، حق آسمانی و موهبت الهی می‌دانستند و چنین عقیده‌ای با مذهب تشیع هماهنگ و هم‌سو است.

علل و چگونگی گسترش تشیع در ایران

گسترش شیعه در طول تاریخ همچون سایر مذاهب اسلامی، به علل و عوامل متعددی بستگی داشته است. همزمان با گسترش اسلام در «جزیره العرب» در زمان پیامبر ﷺ و نیز گسترش آن در عصر خلفا و در جریان فتوحات و پس از آن، تشیع در جهان اسلام با شدت و ضعف، هرچند با آهنگی کند، به دلایل متعددی بازمی‌گردد. البته روند گسترش شیعه در ایران در قرون اولیه اسلامی آهنگی کند داشت، اما از سده‌های میانی و پس از سقوط دولت‌های ترک‌تبار حامی اهل سنت و ستیزه‌جو و همچنین برچیده شدن دستگاه خلافت عباسی (۶۵۶ ه. ق) به دست مغولان، تشیع با شتاب بیشتری در ایران توسعه یافت. موارد زیر از عوامل و راه‌های آشنایی ایرانیان با تشیع است.

۱. تلاش اهل بیت علیهم‌السلام در معرفی خود به مردم

با توجه به مهجوریت اهل بیت علیهم‌السلام پس از رحلت رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و عدم آشنایی تازه مسلمانان با آنان، امام علی علیه‌السلام پس از رسیدن به خلافت، در فرصت کوتاهی که به دست آورد، به معرفی خود و خاندانش پرداخت. با نگاهی به سخنان آن حضرت که بخشی از آنها در نهج‌البلاغه آمده است، درمی‌یابیم که سرشار از ذکر فضایل و دیگر ابعاد وجودی آنان است. بی‌تردید این سخنان از زبان شخصی مانند امیرمؤمنان و خلیفه مسلمانان، در آشنایی ایرانیان آن عصر با اهل بیت علیهم‌السلام و بعدها، با توجه به ثبت و ضبط و انتشارشان، تأثیر زیادی داشته است.^۱ آن حضرت درباره اهل بیت علیهم‌السلام و فضایل آنان در

سه- ازدواج امام حسین علیه‌السلام با شهربانو دختر یزدگرد سوم، آخرین شاه ساسانی باعث تشیع ایرانیان گردیده است. چهار- واکنش روح ایرانی در برابر سلطه اعراب، تشیع بود که زیر پوشش آن برنامه زرتشتی‌گری را ادامه دهند بنابراین تشیع ساخته افکار ایرانیان است. در جواب این نظریه، «آدم متز» می‌گوید: شیعی‌گری برخلاف پندار بعضی عکس‌العمل روح ایرانی در برابر اسلام نیست.

۱. بنگرید: تاریخ تشیع در ایران، رسول جعفریان، ج ۱، ص ۳۷ به بعد؛ تاریخ سیاسی اسلام از آغاز تا سال چهارم هجری، رسول جعفریان، ص ۴۳۳ و ۴۳۴.

خطبه‌ها و نامه‌های خود مبانی نظری امامت و ولایت آنان را به دست داد.^۱ نیز فرمود: «نحن شجرة النبوه و محط الرسالة و مختلف الملائكة و معادن العلم و ينابيع الحكم»؛ «ما درخت نبوتیم و رسالت و آمد و شد فرشتگان رحمت و گنج‌های دانش».^۲ آن حضرت در سخن دیگری، امامان را احیاکننده علم و از بین برنده جهل دانست: «هم عیش العلم و موت الجهل».^۳ امام در نامه‌ای به معاویه نوشت: «از خدا اطاعت کنید و از رسول و اولوالامر فرمان برید. این آیه در حق ما اهل بیت است نه شما. ای معاویه آیا نمی‌دانی که امامان از ما هستند و از شما نیستند».^۴

پس از آن حضرت، حسنین علیهما السلام و نیز ائمه هدی علیهم السلام هر یک در معرفی خود، چونان بخشی از رسالت امامت، اهتمام داشتند. امام باقر علیه السلام برای بیان اهمیت و موقعیت اهل بیت علیهم السلام، کوشش بلیغی کرد. از سخنان آن حضرت است که فرمود: «آل محمد ابواب الله و سبيله و الدعاة الى الجنة و القادة اليها»؛ «فرزندان پیامبر، درهای علوم الهی و راه رسیدن به رضای او و دعوت‌کنندگان به بهشت و راهبران مردم بدان هستند».^۵ امام صادق علیه السلام در مراسم عرفه، در حضور حجاج مناطق مختلف، از امامت رسول الله و اجدادش سخن گفت و خود را جانشین آنان معرفی کرد.^۶ بی تردید برخی از حاضران، شنیده‌های خود را به دیگران منتقل کردند و موجب آشنایی آنان با اهل بیت علیهم السلام شدند.

شعراء محب اهل بیت نیز در معرفی ایشان، نقش مهمی داشتند. از این رو، امامان به شاعران شیعی خیلی احترام می‌گذاشتند؛ زیرا آنان حقایق را در میان مردم، منتشر می‌کردند.

۱. برای نمونه بنگرید: نهج البلاغه، خطبه ۱۸۰؛ الغارات، ابواسحاق ابراهیم بن محمد ثقفی کوفی، ج ۱، ص ۲۰۴.

۲. نهج البلاغه، خطبه، ۱۰۹.

۳. همان، خطبه، ۲۳۹.

۴. الغارات، ج ۱، ص ۱۹۶.

۵. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۸۶؛ وسائل الشیعه، ج ۱۸، ص ۹.

۶. فروع کافی، ج ۴، ص ۴۶۶.

اشعار این شعرا، به‌طور عمیق در مردم تأثیر داشته است. برای نمونه، «سید حمیری» (م ۱۷۳ ه.ق) که فضائل امیرمؤمنان علی علیه السلام را به نظم درآورد و مدعی شد: «اگر کسی یک فضیلت از امام علی علیه السلام نقل کند که من شعری درباره آن نسروده باشم، هزار دینار به او می‌دهم».^۱ «کمیت بن زید اسدی» (م ۱۲۶ ه.ق) از شعرای شیعی، هنگامی که قصیده «میمیه» را سرود، امام باقر علیه السلام گریست و فرمود: «مادامی که از ما اهل بیت علیهم السلام دفاع می‌کنی از طرف روح القدس تأیید می‌شوی».^۲ دیگر شعرای شیعی بلندآوازه‌ای چون «دعبل خزاعی» (م ۲۴۸ ه.ق) نیز، در معرفی اهل بیت علیهم السلام نقش قابل توجهی داشتند. آنان با ذکر فضایل، مدایح اهل بیت علیهم السلام، مصائب آنان، مظلومیت و دور ماندن از حق خود، آن هم در اوج خفقان زمان امویان و عباسیان کار سترگی انجام دادند. مهاجرت سادات علوی به ایران، از دیگر علل آشنایی ایرانیان با اهل بیت بود. حضور سادات که در کنار انتساب به خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله، به پارسایی، تقوا و عدالت‌خواهی، شهره بودند.^۳ مردم را به خود مجذوب کردند و سبب شدند تا در امور اجتماعی بدن‌ها روی آورند. در میان سادات کسانی بودند که شاگرد ائمه اطهار و بر مذهب امامی بودند. چنان‌که در شهرهایی مانند قم، تعدادی از اصحاب و یاران برخی از معصومان مقیم بودند.^۴ اینان مروج تعالیم و مکتب اهل بیت علیهم السلام بودند. این دسته از سادات، مضاف بر فرار از ظلم حاکمان، برای نشر و تبلیغ اسلام ناب و آشکارکردن چهره خلفای غاصب و روشن‌ساختن اذهان جامعه به امامت اهل بیت علیهم السلام، مجبور بودند، هجرت کنند.

۱. انساب الاشراف، احمد بن یحیی بن جابر بلاذری، ج ۵، ص ۲۵۷.

۲. مروج الذهب، ابو الحسن علی بن حسین مسعودی، ج ۳، ص ۲۵۴.

۳. تاریخ رویان، ص ۶۴.

۴. درباره صحابه و یاران امامان در فصل‌های بعدی مطالبی آورده شده است.

حضور صحابه متمایل به اهل بیت علیهم السلام در میان ایرانیان

برخی از صحابه، در دوران رسالت با توجه به سخنان رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره امیرمؤمنان علیه السلام و اهل بیت علیهم السلام و اقدام عملی پیامبر صلی الله علیه و آله در معرفی علی علیه السلام به جانشینی خود، در زمره یاران آن حضرت درآمده، مدافع سرسخت آن حضرت بودند. حمایت کسانی چون عمار، مقداد، سلمان و ابوذر و برخی دیگر از امیرمؤمنان در پی ماجرای سقیفه، گواه این مدعاست. با آغاز فتوحات و گسترش آن، برخی از صحابه طرفدار علی علیه السلام به صورت جهادگر و یا کارگزار خلفا، در میان ایرانیان حضور یافتند و بذر دوستی اهل بیت علیهم السلام را در دل های ایرانیان کاشتند. شاید اینان، نخستین پیام آوران تشیع، به ایران باشند. آنان در مدت مأموریت خود، ضمن ارائه تصویر واقعی از اسلام و معرفی اهل بیت علیهم السلام بسان مسلمانان راستین و جانشینان به حق پیامبر صلی الله علیه و آله، زمینه گرایش برخی ایرانیان به تشیع و آشنایی آنان با اهل بیت علیهم السلام را فراهم آوردند. چنان که حذیفه بن یمان، در مداین و در پاسخ فردی که از لقب امیرمؤمنان پرسید، گفت: «این لقب را خدا به علی داده است»^۱.

«محمد جواد مغنیه» درباره نقش صحابه در گرایش ایرانیان به اهل بیت علیهم السلام نوشته

است:

صحابیان شیعی در گسترش و توسعه تشیع، نقش اساسی داشتند. هر جا می رفتند، مردم را با قالب های قرآنی و حدیثی و با صبر و تحمل به تشیع فرا می خواندند و به خاطر مصاحبت با پیامبر صلی الله علیه و آله در میان مردم دارای احترام و ارزش بودند و سخنانشان اثری بالغ داشت.^۲

کارگزاران امام علی علیه السلام در ایران: که بیشتر آنان از صحابه و تابعین و هواخواه امام و

۱. محمد تقی مجلسی، بحار الانوار، ج ۲۸، ص ۸۸.

۲. الشیعه فی المیزان، صص ۲۶ - ۲۸.

اهل بیت علیهم‌السلام بودند، در آشنا ساختن و انتشار تشیع در مناطق مختلف ایران و دیگر سرزمین‌های اسلامی سهمی مهم داشتند. زیرا نقل فضایل و مناقب اهل بیت علیهم‌السلام یکی از راه‌های آشنایی مردم با اهل بیت علیهم‌السلام بود.

علاوه بر موارد مذکور، در دوره عباسیان، برخی از یاران اهل بیت علیهم‌السلام در دستگاه خلافت به مناصب و مقام‌های رده بالایی چون وزارت رسیدند و مسلماً در حد توان خود، در آشنا ساختن مردم با اهل بیت علیهم‌السلام نقش داشتند، چنان‌که برخی منابع، از ابن‌اشعث خزاعی، وزیر منصور عباسی (حک: ۳۶ - ۱۵۸ ق)، «ابوعبدالله یعقوب بن داود» (م ۱۸۷ ق) وزیر مهدی (حک: ۱۵۸ - ۱۵۹ ق) و از شیعیان زیدی،^۱ «علی بن یقطین» (م ۱۸۲ ق) و «جعفر بن اشعث خزاعی» وزیر هارون (حک: ۱۷۰ - ۱۹۳ ق) و «جعفر بن محمود اسکافی»، وزیر معتز و مهدی یاد کرده‌اند.

محبوبیت اهل بیت علیهم‌السلام

محبوبیت آنان در وهله نخست، مسبوق به خویشاوندی و پیوند نزدیک آنها با رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم بود چراکه اهل بیت علیهم‌السلام ذریه آن حضرت محسوب می‌شدند و دوم اینکه روایاتی در فضائل ایشان از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم رسیده بود، آنان را نزد مردم محبوب می‌کرد.^۲ افزون بر محبوبیت، مظلومیت اهل بیت نیز سبب هواخواهی آنان می‌شد. ظلم‌هایی که در حق اهل بیت، اعمال شد علویان را مظهر مظلومیت کرد و وقتی مردم این ستم‌ها را در حق آنها دیدند، به ایشان متمایل شدند. این مظلومیت‌ها به بهترین شکل در اشعاری که شعرای شیعه سروده‌اند، آشکار است.^۳ مظلومیت اهل بیت علیهم‌السلام با واقعه هولناک کربلا

۱. العبر، ابن خلدون، ج ۳، ص ۲۶۵.

۲. تاریخ تشیع در ایران، جعفریان رسول، ج ۱، ص ۸۴.

۳. درباره نقش شعرا در آشناساختن مردم با اهل بیت علیهم‌السلام در همین نوشتار مطالبی، آمده است.

آغاز و با شهادت «زید بن علی» فرزند امام سجاد علیه السلام در سال ۱۲۲ قمری و «یحیی بن زید» در ۶۱۲ قمری ادامه یافت. اهل بیت علیهم السلام مظهر مظلومیت شدند. بنابراین یکی از دلایل آشکار نفوذ تشیع در جان مردم، صرف نظر از تقوای اهل بیت علیهم السلام، مظلومیت ایشان بود به طوری که حادثه شهادت «زید» و فرزندش یحیی، خراسان را به سوی بنی هاشم سوق داد.^۱ عباسیان از این فرصت استفاده کردند و با کمک خراسانیان، به خلافت امویان، خاتمه دادند.

سکونت قبایل عرب هواخواه اهل بیت علیهم السلام، پس از فتوحات در ایران

«یعقوبی» درباره مهاجرت و سکونت اعراب در شهرهای ایران، می نویسد:

در تمامی شهرهای خراسان، اقوام عرب از قبایل «ربیع»، «مُضَر» و نیز قبایل یمنی، حضور دارند مگر «اشنه» (از شهرهای آذربایجان) که از مجاورت با عربها خودداری می کردند. بیشتر مردم قم، عربهای قبیله «مذحج» و بعد از آن، اشعریها هستند... در «فریدن» و منطقه «جرمقاسان» (گلپایگان) در اطراف اصفهان، مردمی از عجمان و نیز قومی از عرب از قبیله همدان زندگی می کنند... اهالی «ری» مخلوطی از عرب و عجم اند... «عبدالقیس»، در خراسان نیز حضور داشتند.^۲

«بلاذری» نقل می کند: «در سپاه «قتیب بن مسلم باهلی» (از فرماندهان و فاتحان عصر اموی در شرق قلمرو خلافت) چهار هزار از «عبدالقیس» شرکت داشتند. بنا بر گزارشی، اعضای این قبیله در برخی مناطق جنوبی ایران نیز، سکونت داشتند.^۳ قابل ذکر است که این قبیله، گرایش های شیعی شدیدی داشتند. اشعریان، از دیگر قبایل ساکن در ایران، با گرایش های

۱. درباره علل نفوذ تشیع در ایران رک: جعفریان رسول، تاریخ تشیع در ایران، ج ۱، ص ۸۵.

۲. البلدان، احمد بن ابی یعقوب یعقوبی، ص ۸۸.

۳. فتوح البلدان، احمد بن یحیی بن جابر بلاذری، ص ۱۴۳.

شیعی بودند. تظاهر علنی آنان به مذهب امامیه و ترویج آشکار آن، در فضایی که شیعیان از جانب خلفای عباسی، به شدت مراقبت می‌شدند، حائز اهمیت است. اشعریان با ایجاد حوزه‌های درسی و علمی، توانستند فقه اهل بیت علیهم‌السلام را به‌طور آشکار تبلیغ و ترویج کنند. در «تاریخ قم» آمده است: «موسی بن عبدالله بن سعد اشعری» به قم ابتدا کرد به اظهار مذهب شیعت تا دیگران از اهل قم به او اقتدا کردند و اظهار مذهب شیعت کردند.^۱ اشعریان از شیعیانی بودند که به‌طور آشکار، خمس اموال خود را به ائمه علیهم‌السلام دادند و اموال منقول و غیر منقول فراوانی وقف ایشان کردند.^۲ حمایت مالی اشعریان از اهل بیت علیهم‌السلام، نقش مهمی در حفظ و گسترش مکتب تشیع داشت. امتیاز دیگر اشعریان، پناه‌دادن آنان به پناهندگانی بود که از ستم بنی عباس به ایشان، پناه می‌آوردند. اشعریان می‌کوشیدند تا نیازهای مادی سادات را برطرف کنند و آنان را تکریم کنند. این سلوک پسندیده، باعث شد تا سادات و علویان به قم، اقبال کنند چنان‌که در کتاب «منتقلة الطالبین»، نام بیش از سی نفر از ایشان با فرزندانشان آمده است.^۳ نزدیک به چهارصد مزار از فرزندان و نوادگان ائمه در قم وجود دارد که اقبال پناهندگان را، به این شهر نشان می‌دهد.^۴

قیام‌های شیعی

واقعه کربلا یکی از حلقه‌های پیوند اهل بیت علیهم‌السلام و ایرانیان است. حادثه کربلا، در ایران، پژواک عاطفی شدیدی ایجاد کرد و بر ایرانیان تأثیر گذاشت. در واقع، همین زمینه، سبب شد تا داعیان عباسی یا علوی برای برانگیختن مردم به مبارزه با امویان از

۱. تاریخ قم، ص ۲۸۷.

۲. رک: تاریخ قم، ص ۲۱۱؛ بحار الانوار، محمد تقی مجلسی، ج ۵۷، ص ۲۲۰.

۳. منتقلة الطالبین، ابن طباطبا، صص ۳۳۳ و ۳۳۹.

۴. بنگرید: دائرة المعارف تشیع، ج ۲، ص ۱۹۹. درباره روابط اشعریان با امامان معصوم علیهم‌السلام، رک: تاریخ تشیع، ج ۲،

صص ۱۷۲ - ۱۷۶.

حادثه کربلا و مظلومیت امام حسین علیه السلام، و انتقام از قاتلانش (امویان) استفاده کنند. عباسیان، نخست، شعار اساسی خود را در برابر امویان، حادثه کربلا قرار دادند و این رخداد را نماد جنایت بنی‌امیه، قلمداد کردند.^۱

آرامگاه اهل بیت علیهم السلام

اعتقاد مسلمانان به رفع گرفتاری‌ها و برآورده شدن حوائج، از سوی اهل بیت علیهم السلام، آنان را از گذشته‌های دور تا به امروز، به سوی مزار ائمه، کشانده است. این امر، به‌طور طبیعی، زمینه‌های گسترش عقاید شیعی را در ایران، فراهم آورده است؛ برای مثال زیارت قبر امام رضا علیه السلام از حدود هزار سال پیش تاکنون مرسوم بوده است و غیرشیعیان هم بدان توجه داشته‌اند. چنان‌که «ابوحاتم محمدبن حبان بستی» (م ۳۲۷ ق) از دانشمندان اهل سنت می‌گوید که من بارها، تجربه کردم که با زیارت قبر آن حضرت گرفتاری‌هایم رفع می‌شود. سپس وی از خدا می‌خواهد تا او را بر محبت مصطفی و آتش بمیراند.^۲ وجود بارگاه حضرت معصومه علیها السلام و دیگر امام زادگان، از پایگاه‌های تبلیغ شیعه شد. طبق نقلی، امام رضا علیه السلام کسانی را که از قم به خراسان نزد او می‌آمدند، به زیارت قبر خواهرش حضرت معصومه علیها السلام تشویق می‌کرد.^۳

تشکیل دولت‌های شیعه در ایران، از سده سوم هجری به بعد بود؛ مانند علویان طبرستان، آل بویه (دیالمه) در قرن چهارم و پنجم، «سربداران»، «مرعشیان»، «آل کیا»، به ویژه ظهور صفویه در قرن دهم و یازدهم و نقش پادشاهان صفویه تحت رهنمودهای علمای بزرگ در توسعه تشیع.

۱. این مطلب در سخنان نخستین خلفای عباسی و نیز داعیان آنان در طول مبارزه بر ضد بنی‌امیه انعکاس یافته است.

۲. کتاب الثقات، ابن حبان ابوحاتم محمد، ج ۸، ص ۴۵۷.

۳. بحار الانوار، ج ۹۹، ص ۲۶۶.

در باب علت گرایش ایرانیان به تشیع، علامه شهید استاد مطهری می‌گوید:

حقیقت این است که علت تشیع ایرانیان و علت مسلمان شدنشان یک چیز است، ایران، روح خود را با اسلام سازگار دید و گم‌گشته خویش را در اسلام یافت. مردم ایران که طبعاً مردمی باهوش بودند، به‌علاوه سابقه فرهنگ و تمدن داشتند، بیش از هر ملت دیگر نسبت به اسلام شیفتگی نشان دادند و به آن خدمت کردند. ایرانیان روح اسلام و محتوای اسلام را نزد خاندان رسالت یافتند؛ چراکه فقط خاندان رسالت بودند که پاسخ‌گوی پرسش‌ها و نیازهای واقعی روح ایرانیان بودند. آن چیزی که بیش از هر چیز دیگر روح تشنه ایرانی را به سوی اسلام می‌کشید عدل و مساوات اسلامی بود. ایرانیان، قرن‌ها از این نظر محرومیت کشیده بودند و انتظار رفع آن را داشتند. آنها دیدند که آن عدالت، صفا و مساوات اسلامی که روح تشنه آنها را سیراب می‌کند، تنها در خاندان رسالت یافت می‌شود.

پراکندگی جغرافیایی شیعه در جهان

امروزه، شیعیان، در سرتاسر جهان پراکنده‌اند و کمتر کشوری است که دست‌کم چند خانواده شیعه در آن وجود نداشته باشد. در کشور عربستان سعودی که امروزه پرچمدار مبارزه با تشیع است، چند میلیون شیعه وجود دارد. در مکه و مدینه، شیعیان بسیاری زندگی می‌کنند. در مدینه منوره بیش از ۵۰ هزار شیعه، از جمله شیعه «نخاوله» ساکن هستند. در روستاهای مدینه منوره نیز شمار فراوانی از شیعیان، زندگی می‌کنند، مانند شیعه «العوالی». افزون بر آن، قبائلی از عرب بادیه‌نشین و شیعه در حجاز هستند که شمارشان از شیعیان شهرنشین حجاز بیشتر است. قبائل «بنوجهم»، «بنوعلی» و بسیاری از افراد قبیله «بنی‌عوف»، از آن جمله‌اند. در مکه مکرّمه نیز تعدادی از شیعیان زندگی می‌کنند.^۱

۱. شیعه در حجاز، ص ۱۷.

آمار جمعیت شیعیان جهان

از جمعیت کنونی شیعیان جهان، آمارهای متفاوتی داریم و آمار دقیق آن مشخص نیست. بی تردید در آمارها دلایل سیاسی و مذهبی دخالت دارد. چند نمونه از این آمارها، به قرار زیر است:

الف) براساس آمارهای سازمان ملل و بعضی منابع دیگر، در سال ۱۹۹۹ میلادی، جمعیت جهان از مرز ۶ میلیارد نفر گذشت که حدود بیست درصد از آن؛ یعنی یک میلیارد و دویست میلیون نفر، مسلمان هستند.

توزیع جمعیت مسلمان در جهان و در نیمه ۱۹۹۸ میلادی، از این قرار است: آفریقا ۳۱۵ میلیون، آسیا ۸۱۲ میلیون، اروپا ۳۱/۴۰۱۰۰۰ تعداد کشورهای مسلمانان در آنها زندگی می کنند، ۲۰۸ کشور است، حدود ۸۵ درصد مسلمانان جهان، در خارج از دنیای عرب، زندگی می کنند. بیشتر مسلمانان، در شرق آسیا، به ویژه در پاکستان، هندوستان، بنگلادش، مالزی و اندونزی زندگی می کنند. اندونزی، پرجمعیت ترین کشور اسلامی است.

طبق آمار منتشر شده از مسلمانان، حدود ده درصد؛ یعنی حدود ۱۲۰ میلیون نفر، شیعه هستند.

ب) مطابق آمار دیگری، شیعیان جهان، یازده درصد جمعیت مسلمانان و حدود ۱۳۲ میلیون نفر هستند.

ج) طبق پاره ای از منابع، شیعیان ۲۳ درصد کل مسلمانان هستند که در این صورت، جمعیت آنان حدود ۲۵۰ میلیون نفر می شود.

د) دانشنامه «Wikipedia» آمار دقیق و جالبی از جمعیت شیعیان و مسلمانان در ۶۷ کشور جهان، منتشر کرده است. منبع اصلی این آمار که بنابر آخرین اطلاعات، از ۹۲ درصد جمعیت مسلمان جهان، در سال ۲۰۰۵ تهیه شد، اطلاعات کلی سازمان

جاسوسی آمریکا (CIA) است. هرچند به نظر می‌رسد تمام موارد آن دقیق نیست. در این آمار، تنها به کشورهای اشاره شده است که دست‌کم یک درصد جمعیت آنها، شیعه هستند و «Wikipedia» نیز تأکید می‌کند که احتمالاً جمعیت شیعیان و مسلمانان بیش از این میزان است. بنابر این آمار، بیش از یک میلیارد و ۴۵۳ میلیون نفر مسلمان در کشورهای مزبور، سکونت دارند که بیش از ۲۰۶ میلیون، شیعه هستند. پنج کشوری که بیشترین جمعیت شیعه را دارند، به ترتیب؛ ایران، پاکستان، هند، عراق و ترکیه هستند. همچنین شیعیان ایران، آذربایجان، بحرین و عراق به ترتیب، با ۹۰، ۸۰، ۷۰ و ۶۵ درصد، اکثریت قاطع جمعیت کشور خود هستند. اکنون در دو کشور ایران و عراق، قدرت در دست شیعیان است و در بحرین و لبنان نیز که تاکنون، حق شیعیان از قدرت، احقاق نشده است، با تحولات دمکراتیک جاری، در آستانه تقویت در حکومت هستند.

ه) در دانشنامه wikipedia (از تحقیقات سازمان اطلاعات امریکا) آمده است:

در چهار کشور دنیا، شیعیان اکثریت جمعیت را تشکیل می‌دهند (ایران، آذربایجان، بحرین و عراق). ایران ۹۰٪، آذربایجان ۷۴٪، بحرین ۷۰٪، عراق ۶۳٪، در شش کشور دیگر، شیعیان جمعیت قابل توجه و نفوذ زیادی دارند. یمن ۴۵٪، لبنان ۳۷٪، کویت ۳۶٪، پاکستان ۲۲٪، ترکیه ۲۰٪، افغانستان ۲۰٪. در ۶ کشور دیگر دنیا، شیعیان بیش از ده درصد جمعیت کل را تشکیل می‌دهند. قرار گرفتن یک کشور اروپایی به‌عنوان دوازدهمین کشور شیعه جهان قابل توجه است. یمن ۱۸٪، امارات ۱۴٪، آلبانی ۱۴٪، سوریه ۱۰٪، عربستان ۱۰٪، عمان ۱۰٪، قطر ۱۰٪. البته توجه دارید که این آمار رسمی در مورد شیعیان عربستان، عمان، قطر و امارات متحده به‌شدت زیر سؤال است و قطعاً شیعیان این کشورها بیش از این آمار می‌باشند؛ این هم بعضی کشورهای دیگر:

یمن ۶٪، هند ۵٪، غنا ۵٪، ازبکستان ۵٪، مولداوی ۵٪، سنگال ۵٪، تاجیکستان ۵٪

۶۰ میلیون شیعه در هند و ۱/۲ میلیون نفر در غنا و ۱/۵ میلیون شیعه در ازبکستان قابل توجه است.

(و توزیع جمعیت شیعیان در بعضی کشورهای آسیا که دارای اکثریت یا درصد قابل توجهی از شیعیان می باشد طبق آمارهای مربوط به سال ۱۹۹۸ میلادی، از این قرار است: افغانستان، جمعیت ۲۴/۷۹۲/۰۰۰ نفر که مسلمانان اهل سنت ۸۴ درصد و شیعیان ۱۵ درصد و پیروان سایر ادیان یک درصد، بیش از ۹۸ درصد جمعیت شیعی افغانستان، شیعه دوازده امامی و کمتر از دو درصد، اسماعیلی هستند. آذربایجان، از کل جمعیت ۷/۶۵۰/۰۰۰ نفری، مسلمانان شیعه ۷۰ درصد، و اهل سنت ۳۰ درصد هستند. بحرین، کل جمعیت ۶۳۳۰۰۰ نفر؛ مسلمانان شیعه، ۶۱/۳ درصد و اهل سنت، ۲۰/۵ درصد و بقیه پیرو سایر ادیان هستند. طبق پاره‌ای آمارها، شیعیان بحرین، ۷۰ درصد هستند که این عده جمعیت بومی بحرین را تشکیل می دهند. ایران، یکی از قطب‌های بزرگ جهان تشیع است که از جمعیت ۷۰ میلیونی آن، ۹۴ درصد، شیعه دوازده امامی و بقیه، پیروان مذاهب اهل سنت و ادیان دیگر هستند. عراق، کل جمعیت: ۲۱/۷۲۲/۰۰۰ نفر که از این تعداد، شیعیان ۶۲/۵ درصد و اهل سنت ۳۴/۵ درصد و بقیه، پیروان سایر ادیان هستند. هند، کل جمعیت، حدود یک میلیارد نفر که از این تعداد، مسلمانان اهل سنت ۹ درصد و شیعیان ۳ درصد و بقیه، پیروان ادیان دیگر هستند. کویت، از کل جمعیت ۸/۶۶۱/۰۰۰ نفری، شیعیان، ۳۰ درصد و اهل سنت ۴۵ درصد و بقیه، پیروان دیگر ادیان هستند. لبنان، از کل جمعیت ۳/۵۰۶/۰۰۰ نفری، شیعیان ۳۴ درصد و اهل سنت ۲۱/۳ درصد و مسیحیان ۳۷/۶ درصد هستند. پاکستان، از کل جمعیت ۱۴۱/۹۰۰/۰۰۰ شیعیان ۲۰ درصد و ۷۵ درصد غیر شیعه. سوریه، از کل جمعیت ۱۵/۳۳۵/۰۰۰ نفری، مسلمانان اهل سنت ۷۴ درصد و شیعیان ۱۲ درصد هستند. یمن، از کل جمعیت ۱۸/۲۶۰/۰۰۰ نفری، مسلمانان اهل سنت ۶۰

درصد و شیعیان حدود ۴۰ درصد هستند و کشورهای دیگری مثل ترکیه ۱۹/۸ درصد، امارات متحده عربی ۱۶ درصد، تاجیکستان ۵ درصد، شیعه دارند.

افزون بر این مناطق سنی، در سایر نقاط جهان نیز شیعیان هستند. سه کشور اروپایی، درصدی شیعه دارند؛ ششصد هزار علوی (ترکیه) در آلمان زندگی می‌کنند، حدود صد هزار نفر که بیشترشان، مهاجرین شبه‌قاره هند (پاکستانی و هندی) هستند، در انگلستان مقیم‌اند، فرانسه هم نزدیک به صد هزار نفر شیعه ترک و ایرانی دارد. در قسمت شرق آفریقا، مثل کنیا، تانزانیا و کشورهای مشترک‌المنافع، نزدیک به سیصد هزار نفر از اسماعیلیان هند و پاکستان ساکن هستند. در آفریقای غربی (سنگال، ساحل عاج) جوامعی از شیعیان لبنان زندگی می‌کنند که در دوره استعماری فرانسه به آنجا آمدند. این عده بالغ بر چند صد هزار نفر هستند. در قاره آمریکا، جوامعی از شیعیان لبنانی و ایرانی و... را مشاهده می‌کنیم که تعدادشان در نیم‌کره غربی از یک میلیون نفر، بیشتر است.

(ز) به گزارش «شیعه نیوز»^۱ تعداد شیعیان جهان به ۴۰۰ میلیون نفر، افزایش یافته است؛ یعنی شیعیان در حدود یک چهارم مسلمانان جهان هستند. بر اساس این گزارش بین‌المللی که هر ده سال یک بار منتشر می‌شود، تعداد شیعیان جهان، بدین شرح است:

ایران: ۷۵ میلیون نفر، هند: حدود ۷۴ میلیون نفر، پاکستان: بیشتر از ۴۶ میلیون نفر، ترکیه: ۳۳ میلیون نفر.

عراق: ۲۶ میلیون نفر، یمن: ۱۲ میلیون نفر، افغانستان: ۱۰ میلیون نفر. آذربایجان: ۱۰ میلیون نفر، سعودی: ۵ میلیون نفر، مصر: ۳ میلیون نفر.

شمال آفریقا: ۲ میلیون نفر.

غرب آفریقا: ۲ میلیون نفر.

۱. مرکز تحقیقاتی «لیوفر» لندن که در حوزه ادیان و مذاهب و اعتقادات دینی فعالیت می‌کند و در حدود ۲۲۲ دفتر در جهان دارد.

در این گزارش اذعان شده که شیعیان جهان در بیش از ۱۹۸ کشور زندگی می‌کنند. شایان ذکر است که بیش از ۱۰۰ پژوهشگر این مرکز، بر این پژوهش نظارت داشته‌اند. آمار و ارقام نشان می‌دهد که جمعیت شیعه، نه تنها داخل ایران، بلکه در مقایسه با جمعیت شیعیان کشورهای دیگر نیز، در صدر فهرست است.

نتیجه

- با توجه به مطالبی که آوردیم شیعه خاستگاه ایرانی ندارد. خاستگاه آن، همان خاستگاه ظهور اسلام؛ حجاز، است.

- نخستین شیعیان، جز سلمان فارسی، همگی عرب بودند و قوم عرب، بیش از هر ملتی در گسترش تشیع، نقش داشته است. سکونت اشعریان عرب تبار در شهر قم و ارتباط آنان با ائمه شیعه، در مدینه و عراق، نمونه‌ای از نقش عرب در گسترش تشیع ایران است.

- در گسترش تشیع ایران، اسباب، علل و عوامل متعددی نقش داشته‌اند که مهاجرت سادات و امامزادگان به ایران از علل عمده گسترش تشیع در این سرزمین است. وجود امنیت در مناطق ایران از عمده‌ترین دلایل مهاجرت سادات به ایران است. غالب مناطق ایران دور از دسترس حکومت‌هایی بود که مرکز آنها در شام یا عراق بود.

- هجرت امام رضا علیه السلام به ایران از نقاط عطف گسترش تشیع در ایران است. پیش از دولت صفویه (حک: ۹۰۷ - ۱۱۳۵ ق) که دولت فراگیر شیعه در ایران شکل گرفت، در جای‌جای ایران همانند دیگر سرزمین‌های اسلامی، حکومت‌های محلی شیعه تشکیل شد که خود در گسترش تشیع در این سرزمین، نقش داشتند. دولت علویان طبرستان، دولت آل بویه، سربداران، مرعشیان از آن جمله‌اند. حتی

بعضی از ایلخانان مغول مانند «سلطان محمد اولجایتو»، شیعه را مذهب رسمی دولت خود اعلام کرد.

شیعه شدن ایرانیان با توجه به زمینه‌ها، به تدریج و در طول چند قرن صورت گرفت و در قرون اخیر، اکثریت جمعیت ایران شیعه هستند. از زمان دولت صفویه (حک ۹۰۷-۱۱۳۵ ق) تا کنون، ایران، تنها کشوری است که مذهب رسمی آن تشیع است.

منابع

۱. اصل الشیعه و اصولها، کاشف الغطاء، تحقیق علاء آل جعفر، قم، مؤسسه امام علی (ع) ۱۴۱۵ ه. ق.
۲. اطلس شیعه، رسول جعفریان، سازمان جغرافیای نیروهای مسلح، ۱۳۸۷ ش.
۳. پیدایش و گسترش تشیع، فیاض عبدالله، ترجمه جواد خاتمی، سبزواری، ابن‌یمین، ۱۳۸۲ ش.
۴. تاریخ تشیع در ایران از آغاز تا قرن دهم، رسول جعفریان، قم، انصاریان، ۱۳۷۵ ش.
۵. تاریخ تشیع، خواجه‌جوین، مشهد، انتشارات جهاد دانشگاهی.
۶. تحلیلی بر چگونگی شکل‌گیری شیعه در صدر اسلام، با رویکردی جامعه‌شناختی، قم، بوستان کتاب، ۱۳۹۰ ش.
۷. تشیع در مسیر تاریخ، سید محمدحسین محمدجعفری، ترجمه سید محمدتقی آیت‌اللهی، چاپ سوم، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۸ ش.
۸. تشیع از چه زمانی پدید آمده است؟ جعفر سبحانی، در سایت:
www.shafaghna.com/persian/componet/k2/item/15840.html.
۹. تشیع در تاریخ، سید احمد رضا خضری، چاپ اول، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۹۱ ش.

۱۰. جغرافیای تاریخی و انسانی شیعه در جهان اسلام، رسول جعفریان.
۱۱. حقیقة التشیع، احمد راسم‌النفس، بیروت، دار محجة‌البيضاء، ۱۴۲۹ هـ.ق.
۱۲. خاستگاه تشیع و پیدایش فرقه‌های شیعی در عصر امامان، علی آقا نوری، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۵ ش.
۱۳. درآمدی بر شیعه‌شناسی، علی ربانی گلپایگانی.
۱۴. دوره شکل‌گیری تشیع دوازده امامی، ترجمه: مهدی ابوطالبی، محمد رضا امین و حسن شکر اللهی، شیعه‌شناسی، ۱۳۸۶ ش.
۱۵. سایت شیعه نیوز.
۱۶. سایت نورالاسلام.
۱۷. الرسول و الشیعه، حسن سعید، تهران، کتابخانه مسجد چهل ستون، ۱۳۹۸ هـ.ق.
۱۸. سیمای عقاید شیعه، جعفر سبحانی.
۱۹. شیعه پاسخ می‌دهد؛ سید رضا حسینی، آیت‌الله جعفر سبحانی.
۲۰. شیعه در اسلام، علامه سید محمد حسین طباطبایی.
۲۱. شیعه در ایران، محمد حسین مظفر.
۲۲. شیعه در تاریخ ایران، سید رضا نیازمند، حکایت قلم نوین، ۱۳۸۳ ش.
۲۳. شیعه در حجاز، محمد حسین مظفر، نشر مشعر.
۲۴. الشیعه فی المملكة السعودیه.
۲۵. الشیعه فی التاریخ، الزین عاملی، محمد حسین، بیروت، دارالآثار، الطبعة الثانية، ۱۳۹۹ هـ.ق.
۲۶. الشیعه فی المیزان، محمد جواد مغنیه، چاپ چهارم، بیروت، دار التعارف، للمطبوعات، ۱۳۹۹ هـ.ق.
۲۷. الشیعه و التشیع، محمد جواد مغنیه.

۲۸. شیعه و سابقه تاریخی آن، محمد حسین مظفر و سید محمدباقر حجتی، نشر مشعر.

۲۹. شیعه‌شناسی و پاسخ به شبهات، علی اصغر رضوانی.

۳۰. شیعیان عرب مسلمانان فراموش شده، فولر گراهام. ای، رند، رحیم، فرانکه، ترجمه: خدیجه تبریزی، قم، مؤسسه شیعه‌شناسی، ۱۳۸۲ ش.

۳۱. فی رحاب اهل البيت عليه السلام حقيقة التشيع، علی بیاتی، چاپ سوم، بیروت، المجمع العالمي لاهل البيت، ۱۴۲۷ هـ. ق.

۳۲. کتابشناسی تشیع، مصطفی صادقی.

۳۳. مجله شیعه‌شناسی.

۳۴. مذاهب اسلامی و تشیع در مسیر تاریخ، گلپینارلی، عبدالباقی، چاپ دوم، قم، انصاریان، ۱۴۱۱ هـ. ق.

۳۵. نشأه و الشیعه، سید محمد باقر صدر، تحقیق عبدالجبار شراره، مرکز الغدیر، للدراسات، الاسلامیه، ۱۴۱۷ هـ. ق.

۳۶. نقد و بررسی نظریه تطور تاریخی تشیع، قم، مجمع عالی حکمت اسلامی، مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۸ ش.

